

TAKÁCS PÉTER*

**„... És mi van, ha mégis minden jogász ördög?”
Jogelmélet, jogdogmatika, jogpolitika**

A magyar jogelmélet fejlődésében immár meghatározónak mondható az a szerep, amelyet a miskolci jogi kar jogelméleti és jogszociológiai tanszéke lát el, egyebek mellett a két évente rendszeresen szervezett — a résztvevők köre alapján országosnak tekinthető — konferenciáival. Ezek anyaga rendre megjelenik nyomtatásban is. A legutóbbi tanácskozás anyagát közlétező *Jogdogmatika és jogelmélet*¹ c. kötet tizennyolc szerző huszonhat írását közli a jogdogmatika kérdéskörében. A kötet mindenekelőtt a „miskolci konferenciák” sorozatának része,² de tematikáját és jellegét illetően jól illeszkedik más jogelméleti tanszékek,³ ill. tudományos műhelyek⁴ rendezvényeihez és köteteihez is.

* TAKÁCS PÉTER egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány kandidátusa, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogelméleti Tanszék. E-mail: tudh@ajk.elte.hu

¹ SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Jogdogmatika és jogelmélet*. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2006. november 10-én és 11-én rendezett konferencia anyaga (*Prudentia Iuris* 26), Bíbor Kiadó, Miskolc 2007, 391 p.

² Előzményeiként ld. (egy 2000-ben rendezett konferencia anyagaként) SZABÓ M. (szerk.): *Natura iuris. Természetjogtan & jogpozitivizmus & magyar jogelmélet*, Miskolc 2002, valamint (egy 2002-es konferencia anyagát dokumentálva): UŐ (szerk.): *Regula iuris. Szabály és/vagy norma a jogelméletben*, Miskolc 2004. Mindkét kötet a *Prudentia Iuris* sorozatban jelent meg, számos egyéb kiadvány mellett.

³ A tudomány művelésének e formájához — itt csak a jelen évtized rendezvényeire utalva — hozzájárultak a budapesti PPKE, valamint a győri és a szegedi egyetemek jogbölcseleti tanszékei is, sokszor folyóiratokban közzétéve anyagaikat. Ld. VARGA CS.—JAKAB A. (szerk.): *A szocializmus marxizmusának jogelmélete*, Jogelméleti Szemle 2003/4, valamint VARGA CS. (szerk.): „Marxizmus és jogelmélet”, Világosság 2004/4 (az MTA JTI rendezvényeként); SZIGETI P. (szerk.): *Államelmélet, politikai filozófia, jogbölcselet*, Leviatán 2005 [különszám]; NAGY T.—NAGY ZS. (szerk.): *Jogelmélet és önreflexió*, Szeged 2007; H. SZILÁGYI I. (szerk.): „Jog és irodalom” szimpózium, *Iustum Aequum Salutare* 2007/2; PAKSY M. (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia*, Bp. 2008.

⁴ Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán és Pécsen a jogelméleti jellegű konferenciák kari szinten szerveződtek. Ld. (ugyancsak a jelen évtizedből): CS. KISS L. (szerk.): *Hartról és a jogbölcseleti hagyományról*, Világosság 2003/1—2, 75—114; CS. KISS L. (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya*, Bp. 2004; ANDRÁSSY GY.—VISEGRÁDY A. (szerk.): *Közjogi intézmények a XXI. században*, Pécs 2004; CS. KISS L. (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya*, Bp. 2007.

A kötet szerkezete

A kötet alapjául szolgáló konferencia arra épült, hogy a jogdogmatika jogelméleti kérdéseire a hazai szakirodalomban az elmúlt másfél évtizedben leginkább három szerző — Pokol Béla, Szabó Miklós, Varga Csaba — írásai járultak hozzá. Ezért ők ún. nagyreferátumot tartottak, elméleteik felkért elemzői pedig korreferátumban fejtették ki gondolataikat. A kötet — a műfaj esetében természetesnek mondható módon — a párbeszédre épül, amikor is az „én úgy gondolom”-ra valaki mindig egy „én másként látom”-mal válaszol, s a válaszra többnyire viszontválasz is érkezik.

Varga Csaba tudományelméleti nézőpontból megfogalmazott írásához (*Jogdogmatika, avagy jus, jurisprudentia, és társai*, 11—26) Bódig Mátyás, Györfi Tamás és Cserne Péter szólt hozzá (27—67), s az általuk felvetettekre Varga Csaba „viszont-válaszolt” (68—80). A kötet második fő része először Pokol Béla téziseit közli (*Jogdogmatika — Tézisek*, 81—90), melyekhez Szilágyi Péter, Bencze Mátyás és Sólyom Péter fűzött korreferátumot (91—148). Az általuk felvetettekre Pokol Béla ugyancsak reagálhatott volna, ám ő nem élt ezzel a lehetőséggel, s a vele vitatkozók kritikájára adott „válasz helyett” (149) egy dogmatika-történeti tárgyú írást küldött a szerkesztőnek, amit az egy másik fejezetben helyezett el. E rész szerkezeti egyensúlyát Szilágyi Péter csaknem 30 oldalas, szakmailag színvonalas, számos kérdésben Pokol Béla elmélete mellett állást foglaló korreferátuma állította helyre, amely ezen a módon — lényegében polemikus jellege ellenére is — a konferencia negyedik főreferátumává emelkedett. A kötet harmadik fő szerkezeti egysége először Szabó Miklósnak a jogdogmatikáról kialakított felfogását mutatja be (*A jogdogmatika hivatása*, 151—166) — amit Pokol Béla kritikával illetett, részletesen kitérve Szabó korábbi könyvére is —, s amelyhez Jakab András, Paksy Máté és Hegyi Szabolcs fűzött korreferátumot (167—222). Ezt követően Szabó Miklós reagált az ő elméletére vonatkozó bírálatokra, és egy rövid utószóban az őt Pokol Béla részéről ért — ahogy fogalmazott — „*ad personam*” jellegű kritikákra (223—238).

A konferencia valamennyi résztvevőjének módjában állt írásban is rögzíteni szóbeli hozzászólását, melyek külön fejezetbe kerültek. E lehetőséggel Varga Csaba, Bódig Mátyás, Cserne Péter és Tóth J. Zoltán élt (241—270), igen lényeges kérdésekre rámutatva,⁵ vagy afféle „elméleti szösszeneteket” megfogalmazva.

Végül, egy *Kitekintés* címet viselő részben a kötet hat tanulmányt közöl (néhány esetben: újraközöl). Ezek közül négy ún. szakjogi (jogági) dogmatiká-

⁵ Ld. a kötet 242. oldalán (idézve alább). A szóban forgó gondolatot megfogalmazó szerző e kötetben olvasható három írásának esszenciáját és kiegészítését angol nyelven ld. VARGA CS.: *Law and its Doctrinal Study*, Acta Juridica Hungarica 2008/3, 253—274.

kat mutat be vagy azok egyes kérdéseit elemzi. Nagy Ferenc a büntetőjogi dogmatikáról ad gyors helyzetképet, tizenhárom pontban külön kitérve e dogmatika magyar jogalkotásban megnyilvánuló eróziójára is (273—290). Menyhárd Attila a mai magánjogi dogmatika alapjait, a szabályozást ért „kihívásokat” és a dogmatika jelenlegi helyzetét tárgyalja gondosan és alaposan (291—307). Herbert Küpper a közjog dogmatikájáról ad általános, egyes kérdéseiről pedig — pl. az alkotmányjogi dogmatika magját képező jogállamfogalomról — részletes áttekintést (341—359). Szigeti Péter a közjog egy speciális területét, a választójog dogmatikáját elemzi különböző jogesetek tükrében, különbséget téve a „szabály alapú döntés”, a „jogfogalom alapú döntés”, és az „*ab ovo* mérlegelési jogkörben hozott döntés” dogmatikai jellemzői között (360—373). A következő két tanulmány lényegében történeti tárgyú: Pokol Béla a (német) magánjogi dogmatika történetét vázolja fel elméleti nézetei alátámasztásaként (291—307), Szabadsfalvi József pedig a magyar jogdogmatika fejlődéstörténetéhez szolgáltat adalékokat (374—389). A jogági dogmatikák jogelméleti kontextusba helyezésével a kötet szerkesztője — ahogy fogalmazott — e részben párbeszédet nyitott a jogelmélet és a tételes jogtudományok művelői között is.

Témák

A kötetben közölt írások egyenletesen magas tudományos színvonalra, valamint a szerzők közötti nézetkülönbségek és viták gyakori felbukkanása az olvasóban azt az igényt fogalmazza meg, hogy jó lenne, ha a kötet áttanulmányozásakor annak tartalmát tematikusan is folyamatosan szem előtt tarthatná. Az ilyen jellegű várakozásnak a szóban forgó kiadvány — mint konferencia-kötet (a konferenciákkal együtt járó tematikus spontaneitás, ill. az ilyen kötetek dokumentatív volta miatt) — természetesen nem tud eleget tenni. Ha akadt volna a kiadónál valaki, aki (az ilyen esetekben szokatlan, de a szerzők és a szerkesztő által megérdemelt módon) legalább egy *t á r g y m u t a t ó t* illeszt a kötet végére, akkor abban a téma minden kérdése⁶ felbukkan. Így viszont a könyv átta-

⁶ Így pl. a jogdogmatika jellege (hogyan ti. tudomány-e vagy valami más), annak funkciói, tárgya és „műveletei”: a jogi fogalmak képzése és elemzése, a jogintézmények kialakítása, a rendszeralkotás, argumentáció, jogértelmezés és így tovább. E képzelte tárgymutatóban a legtöbb oldalszám azokhoz a tárgyszavakhoz kerülne, amelyek egyfelől a jogelmélet és jogdogmatika, másfelől a jogdogmatika és a joggyakorlat viszonyát jelzik, s egyebek mellett arra a problémára utalnak, hogy jogdogmatika vajon a jog része-e (vagyis rendelkezik-e normativitással, ill. érvényességgel), vagy inkább ahhoz a reflexív valamihez tartozik, ami a jogra vonatkozik. Mindemellett a kötet számos elemzése a jogdogmatika és a jogpolitika fogalmi elhatárolásához, valamint a

nulmányozása meglehetősen fárasztó vállalkozás. Aki persze vállalja a fáradságot, az a jogdogmatika mindent fontos elméleti problémájáról, sőt talán még annál is többről értesül.

Álláspontok, elméletek, viták

A kötet gondolati anyagának egyik fontos kiindulópontját Varga Csaba fogalmazta meg. Eszerint a jogdogmatika a (normatív értelemben felfogott) jog és a joggyakorlat közötti „diskurzus” egyik formája. E diskurzus másik formája pedig a jogtudomány. Amíg azonban a jogtudomány szerinte elsősorban megismer, addig a dogmatika „magasabb rendű formát ad” valamilyen tartalomnak (12).⁷ A jogdogmatika „a jog és a jogban használt szavak fogalmiasítása”, majd az ezekből képzett elemeknek egy „rendezett halmaz (gyakorlati kezelésében: rendszer) alkotóelemei gyanánt történő kezelése, kimunkálása, s ezzel a jog szisztematizálásának kiépítése” (20).

E felütés a kötet egyik legfontosabb kérdését exponálta: milyen jellegű ismeretanyag (vagy tevékenység) a jogdogmatika: elméleti vagy gyakorlati, leíró vagy alakító? A jogdogmatika — fogalmaz Varga — önmagában nem tudomány, hanem inkább a joggyakorlat alakítója. Ahogy a „tudós professzorok” által tervezett híd vagy vízi erőmű sem tudományos teljesítmény, bár egy ilyen tervhez kétségtelenül sok tudományos ismeretanyagra van szükség, úgy a jog fogalmiasítása és rendszerszerűségének kiépítése is gyakorlati tevékenység, melyhez az elméleti ismeretek szükségesek.

„Varga Csaba érvei mögött a gyakorlati állítások nonkognitivistá felfogása sejlik fel” — veti ez ellen Bódig Mátyás (37), aki szerint bizonyos ismeretek attól, hogy tudományosak, még lehetnek „konstruktívak” vagy „tárgykonstitutívak”, azaz alakíthatják, sőt létre is hozhatják tárgyukat. A jogdogmatikai konstrukciók — hangsúlyozza Bódig — bizonyos értelemben „igazságra képesek”, s ezért szerinte objektívek is. Ezt nagy valószínűség szerint úgy érti, hogy a gyakorlati állításoknak is lehet kielégíthető igazság-igénye, s a jogdogmatikát azért lehet tudományként művelni, mert annak keretében igaz/hamis állítások is tehetők.

jogdogmatika és a jogi módszertan (*juristische Methodenlehre*) viszonyához kalauzolja az olvasót.

⁷ Pontosabban és a szerző egész jogelméletéhez illeszkedő megfogalmazását teljesebben idézve: „Nem ‘megismer’ a dogmatika, hanem igényesebb, nyelvileg-logikailag rendezett, tehát magasabb rendű formát ad egy tartalmat egyébként adott véletlenszerű megjelenésében megtestesítő formái megnyilatkozásnak” (12). (Itt jegyzem meg, hogy e könyvismertetésben az idézeteken belüli kiemelések tőlem származnak, az értelmezést szolgáló betoldásokat []-l, a kihagyásokat pedig ...-tal jeleztem.)

Pokol Béla valószínűleg egyik állásponttal sem ért egyet, mert a dogmatika mibenlétének rögzítésekor így fogalmaz: a jogdogmatika „a jogi szabályozás által érintett értelmi összefüggésekre vonatkozó hétköznapi szóhasználat (jelentésbeli és logikai) nyitottságának eltüntetésére törekvés közben létrehozott fogalmi és osztályozási kategóriák összessége, ‘gondozott szemantika’, a jogi fogalmak összecehszolt rendszere” (81). Bizonyos feltételek esetén a jogi szemantika ilyen gondozása tudományos teljesítménynek is tekinthető, legalábbis abban az értelemben, hogy annak eredménye egy sajátos fogalomrendszer, mely egyfelől a jog, másfelől a jogtudomány része, vagy legalábbis azzá válhat. Maga a joganyag azonban — hangsúlyozza egy más vonatkozásban a „többrétegű jog elméletét” kifejtő szerző — nem jogdogmatika nélkül való, tehát a jogdogmatika nem a jogtudománynak a joganyaghoz való „odalépése” révén jelenik meg benne. Ez azt jelenti, hogy a szóban forgó fogalomrendszer mintegy „átkerül” a joganyagba, s a jogszabályokban e jogdogmatikai kategóriák mintegy „hangtalanul” működnek (175). A fogalmak e rendszerét Pokol szerint „a jogász rutinmunka alól felmentett jogász rész, az egyetemi jogászok és a felsőbb bíróságok tagjai” (83) alakítják ki, s annak alapján akár egy jogdogmatika-központú jogelmélet⁸ is kifejezhető.

E két állásponttal szemben Szabó Miklós egy harmadikat vonultat fel. Szerinte a jogdogmatika — amint azt korábbi műveiből is tudtuk — sajátos jogász tevékenység, az autoritativ szövegeken, szövegekkel és szövegek kapcsán végzett munkálat, melynek gyakorlati céljai vannak. Az elmélet és a gyakorlat viszonyában — írja Szabó — a jogdogmatikát „a gyakorlat pólusához, a jog gyakorlati működtetéséhez rendelhetjük” (160). A jog művelése szerinte nem

⁸ Pontosabban: Pokol Béla e helyen jogdogmatika-központú jogelméletről beszél, szövegezés módja azonban több helyütt egy jogdogmatika-központú jogelméletre is utal. Ez utóbbi szerinte — egyéb jellemzői mellett — megtartja a *Begriffsjurisprudenz* (fogalomelemző jogtudomány) örökségét. Megfogalmazása azt sejteti (bár ezt nem állítja), hogy az ilyen jogelmélet valamilyen okból dicséretesebb a hagyományos jogfilozófiánál: „a magyar magánjogász professzorok körében kifejtett jogelméleti vonal — írja — [...] szemben a magukat jogfilozófusként firmáló vonallal [...] erősebben megtartotta a *Begriffsjurisprudenz* örökségeként a jogdogmatika-központú jogfelfogást” (88). Mellékesen: Pokol egyes magyar jogfilozófusokra vonatkozó megjegyzéseit érdemes összevetni Szabadfalvi József elmélettörténeti „adalékaival” (ld. ugyanezen kötetben pl. 378, 381 sk.), amelyek azt nem mindenben támasztják alá. Pokol ezt az álláspontját egy másik írásában még határozottabban fogalmazza meg, bár abban „a tételes jogtudományoktól elkülönített”, s ezért mind tematikájában, mind — ahogy fogalmaz — „az itt megkövetelt tudástömeg terjedelmét” illetően „elvékonyodott” jogelméletet elsősorban politikai okokra vezeti vissza (ld. POKOL B.: *Középkori és újkori jogtudomány*, Bp.—Pécs 2008, 9). A szovjet minta átvétele után az e területen „kutató és tanító egyes oktató — írja — a tételes jogtudományokról annyi ismerettel rendelkezik [...], amit joghallgató korában elsajátított az egyes jogágakról” (ld. uo.). Elmulasztotta hozzátenni ehhez, hogy a többség (hisz az ilyen állításokban mindig csak a többségről van szó, ugye, s nem mindenkiről?) ahhoz képest még felejt is.

scientia, hanem *ars* (mesterség), ezért a jogdogmatika ügyét — bár annak fejlődése a jogászok „közös” munkájának eredménye — nem az egyetemi jogászprofesszor és a felsőbb bírósági bíró, hanem a mesterségbeli tudást birtokló mesterember, a *tekhnón* viszi előre. Szabó dogmatika-elméletének középpontjában a jogi eset megoldásának szükségessége által felvetett módszertani kérdések állnak. Ennek következtében — s ezzel már adott is a vita lehetősége Pokol Bélával — a jogdogmatikát inkább jogi módszertanként, s kevésbé fogalomrendszerként fogja fel.

A Pokol—Szabó-vita értelmezéséhez fontos lehet az a szempont, amit Szilágyi Péter vezet be (95—97): a jogdogmatika mibenlétének megítélésekor nem a pragmatikus vs. apragmatikus reláció a fontos (vagyis nem az, hogy a dogmatika miként viszonyul a gyakorlathoz, szolgál-e gyakorlati célokat), hanem az, hogy fogalmát milyen széles értelemben határozzuk meg.⁹ Így felfogva Pokol Béla elméletében, mely a jog struktúrájából indul ki, a „tevékenység háttérbe szorul”— ahogy Szilágyi fogalmaz — az „objektívációkkal szemben”, s a pragmatika a szemantikával szemben. Valóban ezért lesz a jogdogmatika Pokolnál „gondozott szemantika”. Szabó Miklós elméletének középpontjában ezzel szemben a sajátos jogászti tevékenység áll, vagyis ő a jogdogmatika fogalmát tágan fogja fel.

Következmények

Annak, hogy mit gondolunk a jogdogmatika mibenlétéről és jellegéről, ezernyi következménye van annak tárgyát, a jogelmélethez, sőt egyáltalán az elméletekhez való viszonyát, normativitását vagy funkcióját stb. illetően. A kötet ezeket alaposan számba veszi, s ezzel azt tudatosítja, hogy az „aki a-t mond, mondjon b-t is” ezen a területen különösen érvényes. A felvethető és a kötetben felvetődő témák közül itt csak háromra utalok.

Ha a jogdogmatika a jog rendszerszerűségének kiépítésével kapcsolatos — mutat rá Györfi Tamás —, akkor jellege attól is függ, hogy milyen rendszernek tekintjük a jogrendszert. Pl.: egységét érvényességi egységnek látjuk-e, vagy valami másnak (48sk.). Ha a jogrendszert axiomatikus rendszernek tekintjük, akkor számolnunk kell „egy jogelvi dogmatika lehetőségével” is, ami — Györfi

⁹ Miközben a felvetett szempontot fontosnak tartom, az abból levont következtetés szerintem korántsem problémamentes. „A [jogdogmatika] tevékenységként való fölfogás[a] esetében — írja Szilágyi Péter Szabó Miklós álláspontjától való elhatárolódásának egyik indokaként — nincs kézenfekvő ismérv, hogy a dogmatikainak nevezett jogász tevékenységet a jogászok más tevékenységétől elhatároljuk...” (97). Ez — nézetem szerint — csak addig van így, amíg nem vetjük fel, hogy milyen célból (pl. tudományelméleti, diszciplináris, netán a jog egyetemi oktatásával összefüggő célból) akarjuk elhatárolni a jogászok dogmatikainak nevezett és az annak nem nevezhető tevékenységét.

megfogalmazása szerint — a nem szabályalapú döntéshozatal sajátosságait veszi majd alapul (52). Ez Győrfi szerint az „indokok dogmatikájához”¹⁰ vezet, amivel arra utal, hogy bizonyos helyzetekben az indokok (*reasons*) operatívabbak, mint a szabály fogalma. Ezt Varga Csaba, aki (alighanem helytelenül) úgy látja, Győrfi „a nem szabályalapú ítélkezés sajátosságai[t] a dogmatika természete szempontjából” irrelevánsnak tekinti, zavarba ejtő felvetésnek tartja: „[m]iben áll a dogmatika — hangzik költői kérdése —, ha [már] szabály sincs” (77).

E problémakör egyik szála aztán — ha szabad itt bizonyos gondolatmeneteket elnagyolt módon vázolni — ahhoz a kérdéshez vezet, hogy a jogdogmatika vajon elsősorban vagy kizárólag az európai kontinentális jogfejlődés velejárója-e, avagy az angol precedens-rendszerben, ill. a jogelvekre koncentráló amerikai jogelmélet kontextusában is hasonló értéke van-e. A kötetet olvasva egy ideig úgy tűnik, mintha e kérdésben (bár később ez a gondolati szál olykor elvékonyodik) a jog szövegekhez kötött, ill. szövegek által adott természete lenne perdöntő. Részben „rímél erre” az a kérdés is, hogy a jogdogmatikai eszközök vajon csak a fejlett jogrendszer körülményei között alakulnak-e ki, vagy mindig és mindenütt léteznek-e. Ez utóbbi azt jelenti — amint az a vita során kiélezetten megfogalmazódott —, hogy „ahol jog van, ott dogmatika is van”. A dogmatikát a gyakorlathoz, ill. a jogi módszertanhoz közelítő álláspont (Szabó) nyilvánvalóan inkább az utóbbi, míg az azt fogalomrendszerként kezelő álláspont (Pokol) az előbbi felé hajlik.

Egy másik gyakran érintett — a kötet egészében azonban összességében mégiscsak kissé „vérszegény” módon kezelt — kérdés a jogdogmatika és a jogpolitika viszonya. E szerteágazó problémakör egyik legjellegzetesebb kérdése, hogy a jogdogmatika vajon korlátozza-e a törvényhozót.

Pokol Béla szerint igen: „bár alternatívák mindig vannak egy-egy jogterületen a jogdogmatikai konstrukció megválasztásában” — írja —, az egyes jogágak meglévő dogmatikai rendjétől „szabad jogalkotással” eltérni „teljesen elképzelhetetlen” (85).¹¹ E gondolatot tézisszerűen a következőképpen fejti ki: „A modern törvényhozó tehát a jogdogmatika korlátai között, előzetes jogdogmati-

¹⁰ Az „indokok dogmatikája” egy olyan jogelmélet (ti. az „indokok jogelmélete”) kiegészítése, amelyben — Győrfi megfogalmazását követve — „a nem konkluzív normák” játsszák a központi szerepet (52). Győrfi szerint az „indokok dogmatikája” körébe tartoznak mindenekelőtt „azok a fogalmi konstrukciók, amelyek a jogrendszer elveinek jogkövetkezményeit pontosítják”, másodsorban pedig „azok a fogalmak, amelyek az indokok összemérésének módszertanával foglalkoznak” (53). Amíg az előbbi a mérlegelés eredményével, az utóbbi a mérlegelés módszerével kapcsolatos.

¹¹ Ld. ehhez még POKOL B.: *A jogdogmatika politikai meghatározottsága*, Leviatán 2005 [különszám], 293—305.

kusi végiggondolók igénybevételével képes csak új törvényeket, ill. törvénymódosításokat meghozni. A... szembenálló nagy társadalmi csoportok csak akkor képesek érdekeiknek megfelelően megváltoztatni radikálisabban a fennálló jogszabályokat, ha ideológiailag közelálló jogászprofesszorok és felsőbbírak által kidolgozásra kerülnek a jogdogmatikailag végiggondolt szabályozási alternatívák” (uo.). Ez azt is jelenti, hogy az egyes jogdogmatikai megoldások politikailag nem semlegesek: a „logikai azonos értékűség mellett politikailag nem egyforma értékkel bírnak” (86”).

A jogdogmatikát — hangsúlyozza az egyik álláspont — ne értékelésmentes, hanem értékorientált fogalmi tevékenységnek, ill. rendszernek tekintsük! Ám ha ezt tesszük, akkor mit értsünk azon a gyakori és sokak által elfogadott — a konferencián Szilágyi Péter által megfogalmazott — figyelmeztetésen, hogy „a jogdogmatika ne csússzon át jogpolitikába”? Meddig értékorientált fogalmi tevékenység a dogmatika, s hol kezdődik a jogpolitika? „A kettő különbségét abban látom — mondja Szilágyi —, hogy a jogdogmatikai értékelés jogrendszeren belüli (pl. alkotmányos elv alapján konkrét norma értékelése), a jogpolitikai értékelés viszont jogrendszeren kívüli szempontok alapján történik” (113).

A jogdogmatika törvényhozót korlátozni képes jellegét Pokol Bélától eltérően látja Varga Csaba. Lakonikus egyszerűséggel megfogalmazott, egy lábjegyzetbe rejtett tétele szerint „a törvényhozó egyetlen tollvonásával... könyvtárak válhatnak makulaturává”, s lehetséges az, hogy egy új szabály elfogadásával a korábbi törvény dogmatikai feldolgozása „pillanatok alatt történelmi enyészetté” lesz (21).¹²

A jogdogmatika és a jogpolitika viszonyát Cserne Péter és Bencze Mátyás a jogalkalmazó, elsősorban a bíró vonatkozásában vizsgálja. Fő kérdésük az, hogy a jogdogmatika vajon korlátozza-e a bírót, s ha igen, hogyan?

Cserne — aki elsősorban a *policy*-szempontok szerepét tartja szem előtt — azt hangsúlyozza, hogy „a következményorientált jogi döntések” esetében, ahogy ő nevezi a jogalkalmazást, „tartalmilag ugyanazt az eredményt a különböző jogrendszerekben a bírák gyakran más-más dogmatikai konstrukciók felhasználásával érik el”. Másfelől viszont — teszi hozzá — „a dogmatikai konstrukciók máskor útját állhatják nemcsak bizonyos irányú bírói döntéseknek, hanem bizonyos jogpolitikai célok elérésének is, és ennek révén messze ható társadalmi következményekkel járnak” (64).

Ezzel szemben Bencze konkrét eseteket is vizsgál, s az egyik ügy elemzésének végén azt rögzíti, hogy a dogmatika bizonyos feltételek esetén (s épp a fel-

¹² A vitatkozó felek között néhány éven belül bárki igazságot tehet majd, aki megfigyeli, hogy jogászok miként kezelik az új Polgári Törvénykönyvben bevezetett fogalmakat. Ennek során a figyelemnek természetesen arra is kell majd terjednie, hogy a jogászok a korábbi gyakorlat, ill. a korábban elfogadott dogmatikai megoldások szerint értelmezik-e az új fogalmakat.

sőbb bíróságokon) akár félre is tolható. „Számunkra azonban itt nem az a tanulság — írja egy konkrét eset elemzését lezárva —, hogy a Legfelsőbb Bíróság rosszul döntött, hanem az, hogy nem jelentett számára különösebb kötöttséget a dogmatika fogalmi hálózata” (131).¹³

E probléma — a jogdogmatika és a jogpolitika viszonya — Szabó Miklós elméletében abban a kérdésben jelenik meg, hogy a jogdogmatikát ontikusan a jogalkotáshoz vagy a jogalkalmazáshoz kötjük-e, s melyiktől várjuk társadalmi funkciójának teljesítését? E két terület, ill. tevékenység „éles szétválasztása, mi több, szembeállítás — mondja — több mint téves: félrevezető” (234). E kissé rezervált fogalmazásnak és a probléma enyhén deklaratív kezelésének valószínűleg az alapja, hogy a jogdogmatikai tevékenységet Szabó egy jogpozitivistai jogfogalom erőterében írja le. Ez néhány sorral lejjebb meg is mutatkozik: „A későbbi jogalkotás hasznosít(hat)ja a korábbi jogalkalmazásban kiképződő jogdogmatikai teljesítményeket, s ezzel kijelöli az őt követő jogdogmatikai teljesítmények [talán inkább: törekvések] mozgásterét is. Ami mégis a teoretikus vízválasztót jelenti, az az, hogy a jogalkotásban kiképződő szövegek autoratív (kvázi-szagrális) írásként (*scripturaként*) megkerülhetetlen kiinduló- és igazolási pontot jelentenek a jogdogmatika számára, miközben ez utóbbi semmiféle kemény korlátot nem állít a jogalkotói-jogpolitikai akarat elé” (uo.). Ezt a szakjogászok által gyakran hangoztatott „jogdogmatikai szörnyszülöttek” és botrányok — mint pl. a jogi személyiség nélküli „jogi személy” fogalmának bevezetése — jól igazolja.

A jogdogmatika mibenlétéről alkotott elmélet következményeinek harmadik példaként a „nehéz” és a „könnyű” eset megkülönböztetésének egyébként jogelméleti eredetű (ezért aztán a jog és erkölcs problémájához szinte egy pillanat alatt elvezető) kérdésére utalok. Ez elsősorban a dogmatikát a joggyakorlat-hoz, s azon belül is a jogi esetek megoldásához kötő állásponthoz kapcsolódva vetődik fel.

Bencze Mátyás e tekintetben a „könnyű”, a „bonyolult” és a „nehéz” eset megkülönböztetését tartja indokoltnak. A „könnyű eset” azért könnyű — mondja —, mert egyértelműen tisztázott a tényállására vonatkozó jogi háttér (így

¹³ Bencze Mátyás elemzését érdekes — és egyben érdemes is — „egybeolvasni” a kötet egy másik szöveghelyével, nevezetesen azzal, ahol Menyhárd Attila ír a Legfelsőbb Bíróság egyik 1996-os döntéséről. Ő így fogalmaz: „[e]z a megoldás, bár dogmatikailag... egyáltalán nem támasztható alá, tartalmilag az egyetlen járható út” (300.). E megfogalmazásban nemcsak az az érdekes, hogy azt sugallja: valami dogmatikailag helytelen, miközben tartalmilag helyes, hanem az is, hogy ezt követően milyen jelentéstartalommal használja a „jogdogmatika” és a „jogpolitika” kifejezéseket. Így ír: „[a] joggyakorlat — álláspontunk szerint helyesen — túllépett ezeken [ti. a dogmatikai] kötöttségeken, és jogpolitikai szempontból helyes megoldást választott azzal, hogy a valódi, gyakorlati probléma orvoslására törekedett” (uo.).

jogdogmatikai műveletek végzésére ilyenkor szerintem nincs is szükség). A „bonyolult eset” megoldása „komoly intellektuális tevékenységet igényel”, de a jogász döntést — mint egy matematikai példa megoldását — ilyenkor szabályok „irányítják”, melyeket, mint követendő lépéseket, csak fel kell ismerni. Vagyis az ilyen esetek egyetlen helyes megoldása van, csak meg kell azt találni. Végül a „nehéz esetek” — a dworkini elgondolást követve — azért nehezek, mert „több, egymással akár ellentétes megoldásuk is lehet, és mindegyik mellett elfogadható érvek szólnak” (127sk.).

Am ha vannak olyan esetek — veti fel intellektuálisan érzékeny írásában Paksy Máté —, amelyek abban az értelemben könnyűek, hogy „nem kell gondolkodni” a megoldásukon, vagyis amelyekben a jog mechanikusan alkalmazható, akkor akár „ítélőgépek” megalkotására is törekedhetnénk (203sk.). Ezt azonban jó okok alapján nem tesszük, s aki mégis ezt tenné, az előbb-utóbb szükségszerűen kudarcot vall. Ebből azonban szerintem nem következik, hogy minden eset „nehéz eset”. Különböző utakon Paksy oda konkludál, hogy a nehéz esetek egy — a jogszabályok szövegezésével kapcsolatos nyelvi bizonytalanságon és (a tényállás megállapításával összefüggő) ténybeli bizonytalanságon túlmutató — részének erkölcsi dimenziója is van. S amikor ezek megoldására a jog több ésszerű választ kínál, a cizellált dogmatikai kategóriarendszer sem csökkenti ezek számát.

A jog és erkölcs problémája tehát áthatja a dogmatikai kérdéseket is. Ennek alapján — veti fel Paksy — „[n]em lenne következetlenség, ha Szabó Miklós azt állítaná, hogy ez a mesterember, aki hozzájárul a jog és a dogmatika fejlődéséhez, nemcsak helyesen értelmez, helyesen klasszifikál és helyes döntést hoz, hanem egyúttal jó ember is” (210). E felvetéshez Jakab András más kontextusban megfogalmazott észrevétele is csatlakoztatható. Ő azt vette észre, hogy Szabó — egyfelől — a jogi érvelést „autonómnak” tekinti, vagyis azon belül szerintem már nem hozhatók fel erkölcsi és politikai megfontolások, ugyanakkor — másfelől — a dogmatika kontextusában is ragaszkodik a jog és erkölcs valamilyen (elvi) kapcsolatához. Pl. azt írja, hogy „[a] mesterség által segített döntésnek persze a helyesség, az erkölcsi elfogadhatóság követelményének is eleget kell tenni.”¹⁴ Erre tekintettel Jakab — aki valószínűleg azt szeretné, hogy

¹⁴ SZABÓ M.: *Ars iuris. A jogdogmatika alapja*, Miskolc 2005, 38. E gondolat Szabó korábbi műveiben is megtalálható. A szerző „*A jogdogmatika előkérdéseiről*” c. munkájában (Miskolc 1996) pl. így fogalmaz: „a jogi cselekvés... prudenciális cselekvés”, vagyis „az erkölcsi cselekvés egyik esete, s az értéksemlegesség már önmagában értékválasztást jelent” (268—273). Vagy még hangsúlyosabban: „a döntésnek nem csupán, [s] talán nem is elsősorban logikailag kell érvényesnek lennie, hanem emberileg-társadalmilag kell helyesnek, azaz elfogadhatónak lennie” (uo.). Másutt: „[h]a ugyanis kirekesztjük a jogból az értékmegfontolások lehetőségét és az erkölcsi megalapozás szükségességét ..., [akkor] védtelenül kerülünk szembe olyan helyzetekkel, amelyekben ezek mégis megkerülhetetlen dilemmákat vetnek fel” (276).

Szabó valljon szint a tekintetben, mit gondol a jog és erkölcs viszonyáról a dogmatika területén (pl. hogy elfogadhatónak tartaná-e egy bíróság előtti perben az erkölcsi érveket) — azt mondja: „érdemes lenne egyértelművé tenni, hogy az utóbbi idézetben szereplő ‘kell’ (ti. ‘eleget kell tennie’) jogi vagy inkább erkölcsi ‘kell’[-e]” (191).

Fogalmazhatjuk ezt úgy is, hogy ha a dogmatika nem egyszerűen jogi módszertan, hanem argumentatív tevékenység, ahogy — Ch. Perelman, R. Alexy és N. McCormick nyomán — Szabó állítja (az argumentáció pedig „döntések, állítások, álláspontok bizonyos módon, bizonyos eljárás során történő igazolása”), akkor a kérdés az, hogy a jogi (jogászi) igazolás vajon erkölcsi vagy jogi igazolás-e.

A kérdésen Szabó Miklós nem lepődik meg, s arra az általános (jog és erkölcs) és a különös (jogdogmatika) síkját elválasztva válaszol. Általában azt írja — korábbi nézeteivel összhangban —, hogy „az igazolás eleve megnyitja a helyesség dimenzióját, ... [s] a helyesség eredendően és végsőleg erkölcsi helyesség. A jogi igazolás tehát eredendően és végsőleg erkölcsi igazolás”. Ugyanakkor — teszi hozzá — a jogdogmatika nézőpontjából elkülöníthető az igazolás két fázisa: „[a]z első az, amelyben felállítják... a helyes cselekvés közösségi standardjait (ez az ún. jogalkotás), a másodikban... [a] cselekvések helyességéről alkotott ítéletet igazolják a standardokban rögzített cselekvési mintákra hivatkozva” (vagyis ez az ún. jogalkalmazás). Az inkriminált mondat így csak annyit jelent — hangsúlyozza —, hogy „a második szakaszban nem nyitható meg újra az első szakaszra tartozó diskurzus... mert az már nem jogdogmatika, hanem jogpolitika volna” (235). Ezt régen úgy mondtuk: általános követelmény, hogy a jog legyen igazságos, vagy legalábbis ne legyen igazságtalan, de a bíróság előtt nem lehet hatékonyan vitatkozni egy törvény helyességéről, ill. helytelenségéről, vagyis — Austin¹⁵ kifejezését használva — a jogról, amint annak lenni kell(ene).

¹⁵ Talán érdemes itt felidézni, hogy John Austin szerint egy formális jogi szempontból érvényes törvény igazságtalanságára a bíróság előtt kifejezetten praktikus okokból nem lehet hivatkozni. „A bíróságok — fogalmazott Austin (egyes elemzők szerint cinikusan, szerintem azonban inkább a praxist szem előtt tartva) W. Blackstone egy megjegyzését bírálva — mindig érvényre jutatták a legveszedelmesebb, s ezért az Isten akaratával leginkább ellentétes törvényeket is, és érvényre juttatják ma is. Tegyük fel, hogy a szuverén halálbüntetés terhe mellett megtilt valamilyen ártalmatlan vagy pozitíve előnyös magatartást. Ha ezt elkövetem, bíróság elé állítanak és elítélnék; s ha azért kifogásolom az ítéletet, mert ellentétben áll Isten törvényével, aki azt parancsolta, hogy az emberi törvényhozó ne tiltson meg olyan cselekedeteket, amelyeknek nincsenek káros következményei, akkor a bíróság azzal fogja bebizonyítani érvelésem következtelen voltát, hogy — ama jogot követve, amelynek érvényességét vitattam — felakaszt. Az isteni törvényre a világ teremtésétől kezdve mindmáig bíróságon még sosem alapoztak kivételes igényt, ellenkérelmet vagy keresetet.” J. AUSTIN: *Prov-*

Ha azonban a jog és erkölcs általános összefüggése a jogdogmatika konkrétabb nézőpontjából ennyire korlátozott, akkor Szabónak azt kell mondania — s mondja is —, hogy az általa kifejtett elmélet „mesterembere” normatív fogalom: nem a jogászról, hanem a jó jogászról beszél, aki jó ember is. Ám ha a jog „végső erkölcsi helyessége” egy ilyen eszményi megoldástól függ, akkor az elég törékeny lesz. Mi van akkor — veti fel maga Szabó Miklós a kérdést (236) —, „ha mégis minden jogász ördög?” Ha jól értem, ezzel azt sugallja: miközben a bíróságon nem lehet a csak erkölcsileg helyes rend standardjaira hivatkozni, a jog általános eszményei mégsem múlhatnak az egyes jogászok erényességének mértékén.

Ez persze azt is jelenti, hogy a jog végső erkölcsi helyességének garanciája a jogdogmatikán kívül, sőt valahol a jogon kívül lesz. Így fogalmaz: „A garanciát az intézményes elrendezésben — képzés, szocializáció, kiválasztás, ellenőrzés, nyilvánosság stb. — kell megteremteni úgy, hogy valószínűtlenné vagy kivétellessé tegye az ördögök bíróvá válását” (uo.) A megfogalmazás e módja újabb bizonyítéka annak, hogy egy jogdogmatikáról kialakított elmélet nem csupán a jog egészéről is valamit állító jogfilozófia, hanem a jog érvényesüléséről is szóló jogszociológia háttere előtt formálódik.

Kompromisszum és szenvedély

Kérdés persze, hogy valóban annyira ellentétesek-e az egyes (egyébként a téma külföldi szakirodalmában is megtalálható) dogmatika-felfogások, ahogy azt fentebb jeleztem? S vajon ennyire eltérőek-e azok következményei? E kérdés azért fontos, mert Szabó Miklós egy helyen (223sk.) kísérletet tesz arra, hogy a három elméletet — ha nem is összeegyeztesse, de — egy közös fogalmi rendbe helyezze. Ehhez „csak” arra volt szüksége, hogy a „hétköznapi szóhasználat nyitottságának eltüntetésére irányuló” fogalmi rendszer problémáját fogalomképzésként, a „jog szisztemicitását” pedig rendszerképzésként fogja fel.

Azt írja, hogy a jogdogmatika művelésének funkcionális szempontból három lehetséges iránya vagy alternatívája van: a fogalomképzés, a rendszerképzés és a módszerképzés. A jogdogmatikát szerinte Pokol Béla elsősorban fogalomképzésnek, Varga Csaba rendszerképzésnek, ő maga pedig módszerképzésnek — vagy ahogy máshol jelezte: jogi módszertannak — tekinti. „A jogdogmatika jellegadó egysége [...] — fogalmaz Szabó — az eszközök által szolgáltat célban ragadható meg, ami a jog társadalmi intézményrendszerét működtető gyakorlat lehetővé tétele. Ettől a gyakorlati nézőponttól persze

nem esik messze Varga Csaba és Szilágyi Péter¹⁶ felfogása sem, de, azt hiszem, Pokol Bélával is könnyen lehetne közös nevezőt találni (224sk.).

A miskolci jogdogmatika-konferencia résztvevői azonban inkább az intellektuális és egyéb csörtékkal voltak elfoglalva, s nem találtak ilyen közös nevezőt. De vajon miért? Vajon mi az oka a vita hevességének, mely e kötet szövegén két év távolából is átüt? Miért van az, hogy egy tudományos vita résztvevői — a kíváncsiságból és tárgy iránti elkötelezettségből kinövő szenvedélyességen messze túlmenve — úgy tesznek, mintha a világ sorsa múlna azon, vajon ki mit ért jogdogmatikán, és ki hogyan fogja fel annak jellegét?

E kérdésre Varga Csaba adja meg a csattanós választ, aki e tekintetben, hogy úgy mondjam, egyenesen fején találta a szöveget. Miután a jogdogmatika egyik fő „műveletét” a fogalmiasításban jelölte meg, ezt írja: „... azzal, hogy fogalmiasítunk, alkotunk. Mert azzal, hogy (így vagy úgy) fogalmiasítottuk, állítólagos ismerettárgyunkat [ti. a jogot] máris átalakítottuk. Nos... ezért is folyik a harc azért, hogy voltaképpen ki, vagyis a jog széles intézményi világában mely ágens (igazságügyi kormányzat, bírói fórumok, jogász hivatásrendek, *academia* vagy *universitas*, avagy versengő intézmények esetében ezek melyike) uralja a jogdogmatikát” (242). E meglátást a magam részéről csak egy szemponttal egészíteném ki: nemcsak az intézmények, de elméletek, ill. azok megalkotói is versenghetnek, s mint látjuk, versengenek is azért, hogy „uraljanak” valamit, amivel átalakíthatják ismerettárgyukat. Ahhoz, hogy az e versenyben elért eredményeket az ismerettárgy leírása (igazságérték) és annak átalakíthatósága — személyes motivációinkat illetően a „tudvány” és a „tettvány” — közül (melyek egyike sem tudja persze teljesen kiszorítani a másikat) inkább az előbbi befolyásolja, csak azt kell feltételezni tudni, hogy a tudománynak lényege — s így a tudós személyes intenciója — szerint csak megvilágítania, s nem alakítania kell tárgyát. Pontosabban fogalmazva ezt úgy is mondhatjuk: abban kell hinni tudni, hogy a tudomány csak azzal alakíthatja tárgyát, hogy sajátos fényt vet rá.

¹⁶ Szabó Miklós itt úgy jellemzi Szilágyi Péter álláspontját, hogy az — mint írja — „mintha a módszerképzés funkciója köré szerveznék a dogmatikát” (224), s ezért nem Pokol Bélához, hanem az ő elméletéhez áll közel. Ebben az értékelésben azonban Szabó alighanem téved (vö. Szilágyi korreferátumában különösen a 96sk. oldalon kifejtetteket).

ACTA
FACULTATIS POLITICO-IVRIDICAE
VNIVERSITATIS SCIENTIARVM
BVDAPESTINENSIS
DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE

tom. XLV • ann. 2008

Separatum

Budapestini

ELTE